

Demirgazyk Kawkaz türkmenleri

Category: Ertekiler, Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 января, 2025

Demirgazyk Kawkaz türkmenleri KUZEY KAFKASYA TÜRKMENLERİ

1. Kafkasya Türkmenlerinin Tarihi ve Sosyal Durumu

Kafkasya Türkmenleri, Kafkasya'nın kuzeyinde Stavropol civarında yaşamaktadırlar. Bu bakımdan genellikle Stavropol Türkmenleri ya da Kuzey (Demirkazık) Kafkasya Türkmenleri olarak adlandırılır. Ruslar ise bu Türkmenlere "Truçmeni" derler. Bu Türkmenler, XVI. yüzyıldan başlayarak devrin iktisadî, siyasî ve tarihî şartları sonucunda Orta Asya'dan batıya doğru göç eden Türkmenlerin bir kısmıdır. Belli başlı aşiretleri Çovdurlar, İğdirler ve Söyüncacılardır.

Türkmenlerin Kuzey Kafkasya'ya, yani Astrahan ve Stavropol düzlüklerine göçlerinin ilgi çekici bir tarihi vardır. Kafkasya Türkmenlerinin tarihî maceraları ve yaşama biçimleri hakkındaki önemli malzemeleri, Stavropol Devlet Arşivi, Kafkasya Arkeografik Komisyonu belgelerinin yanı sıra tarihî, coğrafî, li ngüistik kaynaklarda bulmak mümkündür. Ayrıca Türkmenistan İlimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü'nde de bu konuda zengin malzeme vardır.

XVI. yüzyıla kadar Türkmen aşiretlerinin önemli bir bölümü bugünkü Türkmenistan coğrafyasındaki Mangışlak'ta, Üstyurt'un kuzeyinde, Sarıkamış ve Uzboy nehirleri kenarlarında ve Balkan'da yaşamışlardır. Ancak Uzboy'un ve Sarıkamış'ın suyunun kesilmesi üzerine Türkmenlerin büyük bir kısmı vahalara göç etmiştir. Mangışlak'taki Çovdur aşiretleri Hive hanlarının ardı arkası kesilmeyen saldırılarından ve zulmünden kurtulmak, hem kendilerinin hem de hayvanlarının rahat ve huzur içinde konar-göçer hayatlarını sürdürmek maksadıyla Ruslarla yakınlaşmaya mecbur kalmışlardır. Böylece Hazar-Mangışlak Türkmenlerinin üç büyük kardeş boyu olan Çovdur, İğdir ve Söyüncacıların büyük bir kısmının Rus hakimiyetini

kabul ederek Kuzey Kafkasya'ya göçleri başlamıştır. Bu tarih, XVII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kafkasya Türkmenlerinin Rus bölgelerine göçleri, elbette ki aynı anda gerçekleşmemiştir, bu göç ve iskân hareketi azar azar ve yavaş yavaş gerçekleşmiş, yaklaşık bir buçuk asır kadar sürmüştür. Türkmenler, Kuzey Kafkasya'ya, Astrahan ve Stavropol düzlüklerine Orta Asya'dan birilerinin yerini gasp etmeye gelen işgalciler olarak değil, bilakis huzur içinde konar-göçer hayatlarını sürdürme, hayvanlarıyla birlikte huzur ve sükûn içinde yaşama arzusu duyan insanlar olarak gelmişlerdir. Kafkasya Türkmenlerinin Kafkasya'ya gelip yerleştikleri dönem, Hive Hanı Ebulgazi'nin Türkmenler üzerinde baskı siyaseti yürüttüğü devre rastlamaktadır. Ağabeyi İsfendiyar Han tarafından ülkeden kovulan Ebulgazi, daha sonra geri dönüp 1643 yılında Harezmi'e sahip olduktan sonra, daha önce ağabeyini destekleyen Türkmenlerden intikam almak üzere hakimiyetini sağlamlaştırmaya başlar. Birçok Türkmen beyiyle birlikte iki bin kadar askeri hırsıyla tutsak eder ve Türkmen obalarına saldırılar düzenletir. Harezmi'yi terk edip kaçan Türkmenleri sıkı biçimde takip ettirir, hatta Ahal ve Tecen'e kaçışlarından sonra bile birkaç kez onlara saldırır. Ebulgazi, bu saldırılarda ölenlerin sayısının 20 bin civarında olduğunu kendisi ifade etmektedir. Bu sırada Harezmi'le ilişkisi kesilen ve Kalmıkların saldırısına maruz kalan Mangışlak Türkmenlerinin hali daha da beterdir. Bunların bir kısmı güneye kaçmıştır. Kalan kısmı ise Kalmıkların hakimiyeti altına düşmüş, ağır vergiler ödemeye mecbur kalmışlardır. Bir yandan Hive hanı, bir yandan Kalmıklar, bir yandan da Kazakların saldırılarına maruz kalan Türkmenler, bütün bu saldırılardan kurtulmak için Rusya'nın hakimiyetine geçmeyi düşünmüşlerdir. 1653 yılında zamanın çarının izin vermesiyle 1665 evli Türkmen, Kuzey Kafkasya'ya göç etmiştir. Bundan sonra Türkmenlerin Rus hakimiyeti altındaki topraklara göçleri ve geçişleri artmıştır. Arşiv malzemelerinin gösterdiği ve 1950'li yıllarda Stavropol Türkmenlerinin bilge temsilcilerinin söylediklerine göre Kuzey Kafkasya'ya toplam 18.000 evli Türkmen göçmüş, bunların toplam nüfusu ise

90.000'i aşmıştır.

Göç eden Türkmenler ilk olarak Astrahan bozkırında, Volga eteklerinde, daha sonra Kuma ve Terek nehirleri kenarlarında, Stavropol düzlüklerinde konar-göçerlikle geçimlerini sağlama yoluna gitmişlerdir. Hayvancılık ve konar-göçerlik onların asıl meşgaleleri olmuştur. Tarım ve ziraat henüz tam anlamıyla yerleşmemiştir. Çünkü hayvancılık bu Türkmenlerin isteklerine cevap veriyor, giyim kuşam, yeme içme gibi ihtiyaçlarını sadece hayvanlardan istifadeyle temin edebiliyorlardı. Türkmenlerin konup göçtükleri asıl arazileri Kuma, Manıç, Aygur ve Kalas nehirlerinin kıyıları olmuştur. Bu araziler daha sonra (Türkmen Sahrası) olarak da adlandırılmıştır. Türkmenlerin göçebelik ettiği yerler Gış Türkmen Stavkası (Türkmen Kışlağı) veya Tomus Türkmen Stavkası (Türkmen Yaylası) şeklinde haritalara da geçmiştir. Kış yaklaşınca Türkmenler bütün aileleri, evleri, hayvanlarıyla birlikte kervan kurup Türkmen Kışlağına, yani Kuma nehrinin doğu tarafına çıkarlar, yazın ise nehrin batı tarafında, Türkmen Yaylası'nda mesken tutarlar. Göçerlik geleneğinde aşiret kardeşliği ve âdetleri önemini korumuştur. Mesela İğdirler çoğunlukla Kuma, Çovdurlar Kalas, Söyüncacılar ise Manıç nehri kıyılarında göçerlik etmişlerdir.

Ancak Türkmenlerin hayatı, bu göçlerden sonra çok da iyi olmamıştır. Bilhassa Türkmenlerin sorumluluğu verilen Kalmık hanları onlara zor anlar yaşatmıştır. Kuzey Kafkasya'daki diğer halklarla aralarına atılan düşmanlık tohumları, Rusların bu bölgeyi kontrol altında tutmalarını kolaylaştırmıştır. Bu düşmanlık sadece farklı halklar arasına değil, aşiretler arasına bile sokulmuştur. Bu düşmanlık dolayısıyla aşiretlerin birbirlerine karşılıklı saldırıları, onların ekonomilerini iyice zayıflatmıştır. Bu durum Stavropol Türkmen şairi Bendimemmet'in mısralarında şöyle anlatılmıştır.

“Elemın gaygısı ilmez gözüne,
Bir misgin yıgılsa bakmaz yüzüne,

Tabıg bolup zalımların sözüne,

İki gardaş birbirine ar oldı.”

“Ogul ata, ini agasın bilmedi,
İndi zamanamız beyle hal oldı.”

“Âlemin kaygısı ilişmez gözüne,
Bir miskin ağlasa bakmaz yüzüne,

Tâbi olup zalimlerin sözüne,
İki kardeş birbirine ar oldu.”

“Oğul ata, küçük büyüğünü bilmedi,
Şimdi zamanımız böyle hâl oldu.”

Bunların üstüne hayat şartlarının olumsuzluğu ve şiddetli soğuklar da eklenince bulaşıcı hastalıklar binlerce Türkmenin kırılmasına, bir kısmının ise bu ülkeyi terk edip gitmesine sebep olmuştur. Sonunda 1917 sayımlarına göre Stavropol bölgesinde 18.388 Türkmen kalmıştır.

Çar I. Petro devrinde Türkmenler Kalmık kavmine katılmış, Kalmık hanlarının iradesine tâbi olmuşlardır. 1771 yılında Türkmenlerin sert muhalefetine rağmen Kalmık Hanı Ubuşi, onların bir bölümünü zorla Volga üzerinden Hıtay’a doğru alıp götürmüştür. Ancak bunlardan 340 evli Türkmen, nasıl ettilerse geriye Volga’dan Astrahan’a kaçıp dönmeyi başarmıştır. General Beketov’un direktifleriyle kaçıp gelen bu Türkmenlerin Volga’dan Kuma nehrine kadar olan arazide konar-göçerlik etmelerine izin verilmiştir. Türkmenler Kalmık hanlarından gördükleri eziyeti şu ifadelerle anlatırlar: “Ubuşi Han yeminini bozdu ve kendine tâbi insanlarla Hıtay’a kaçtı. Zorla bizi de Hıtay’a alıp gitti. Ama biz Ural nehrinin karşısına geçtikten sonra Taysöyen ve Garaköli adlı çimenliklerin etrafında Kalmıklardan geriye, imparatorluğun raiyetine kaçtık. Kalmıklar bunu anlayıp bizim peşimizden takipçi gönderdiler ve yetişip bizim bütün her şeyimizi talan ettiler, pek çok insanımızı öldürdüler, bir kısmımızı ise esir aldılar.”

Kuzey Kafkasya’da yüzden fazla halk yaşar. Buraya göç eden

Türkmenler o halklardan Ruslar, Tatarlar (Genelde Kazan Tatarları), Nogaylar, Kalmıklar ve diğer bazı dağlı halklarla yakın ilişki içinde olmuşlardır. Hatta akrabalık ilişkisi bile kurmuşlardır. Şu anki Stavropol Türkmen ailelerinde akrabalık ilişkisi kurulmuş bazı Tatar ve Nogay temsilcilerini görmek mümkündür. Bu ilişkiler Türkmen dilinin yanı sıra sosyal hayatına, kültürüne ve etnografyasına da tesir etmiştir. Mesela Türkmenler Kalmıklardan çay hazırlamayı (Kalmık çayı), Nogaylardan yakası dik, beli büzgülü uzun erkek giyimlerini ve kalpağı, Tatarlardan ise çeşitli yemekleri hazırlamayı ve düğünlerde oynanan danslarla türkülerini öğrenmişlerdir.

Stavropol Türkmenleri Kafkasya'nın diğer halklarıyla, belli başlı kültür ve ticaret merkezleriyle de yakın ilişkide bulunmuşlardır. Tiflis, Bakü, Stavropol eyaletleriyle, Terek ve Mozdok vilayetleriyle ticari ilişkiler kurmuşlardır. Türkmenler bu bölgelerde at, deve, koyun ile deve ve koyun yünleri satmışlardır. Bazen de Rus tüccarları bizzat Türkmenlerin konar-göçerlik ettikleri yerlere gelerek mal alışverişinde bulunmuşlardır.

10 Mart 1825'te Kuzey Kafkasya'da yaşayan Müslüman konar-göçer halkların bağlandığı bir başkomiserlik kurulmuştur. Burada konar-göçer Türkmenlerin bağlandığı bir Türkmen Başkomiserliği de kurulur ve Kafkasya'da yaşayan Türkmenlerin önemli kısmı bu bölgeye toplanır. Bu bölge, "yani Türkmen Sahrası", Stavropol eyaletinin idaresinde olup kuzeydoğuda Kalas nehrinden Kuma nehrine kadar olan geniş araziye içine almaktaydı. Kuzeydoğuda Kalmıklar, doğuda Karanogaylar, güneyde Açıkulak Nogayları ve batıda da diğer Kafkas bölgeleri bulunmaktaydı.

Türkmen Başkomiserliği'nin merkezi Türkmen Yaylası olup buradaki Türkmen komiserliği, bütün Türkmenlerin iktisadî ve resmî işlerini idare etmiştir. Türkmen cemaatinin gelirlerini, giderlerini hesaplamış, Türkmenlerin idarî ve resmî problemlerini çözmüştür. Türkmen Yaylası'nda her yılın Mayıs ayında Türkmenler at yarışları düzenlemişlerdir. Bu at yarışları pek ilgi çekici ve büyük bir şenlik halinde geçmiş, yarışlara vali ve diğer vilayetlerden görevliler de seyirci olarak katılmışlardır.

1845 yılında Stavropol eyaletinde yaşayan göçebe Türkmenlerin genel sayısı 13.440'ı bulmuştur. Beş yıl sonra 1850 yılında yapılan sayıma göre Türkmen komiserliğinde 12.890 Türkmenin varlığı tespit edilmiştir. Bu sayı yarım asır sonra 1917 yılı nüfus sayımına göre 18.388 kişiye ulaşmıştır. Onlarca yıl içinde Türkmenlerin sayısının bu derece az çoğalmasının pek çok sebebi vardır. Zor kış şartlarında bir yerden bir yere göç etmek zorunda kalışları ve ekonomik şartların büsbütün kötüleşmesi Türkmenlerin çoğunlukla sıtma, veba gibi bulaşıcı hastalık salgınları sonunda helak olmasına sebep olmuştur. Bulaşıcı hastalıkların Türkmenleri ne zor durumlara düşürdüğü Kurban adındaki bir şairin şiirinde şöyle anlatılmaktadır. Bu şiir halen Stavropol Türkmenleri arasında söylenmektedir:

Seni görse, işiginde gul eder,
Geymiñ alar, yap yalanaç cul eder,

Araba ot berer, yakar kül eder,
Holer, bizden yırak eyle özüm.

1900-1910 yıllarında Türkmen köylerinde medreseler ve iki sınıflı ilkokullar açılır. Okula gidenler sadece oğlan çocukları olup dersler Rusça ve Arapça, bazen de Tatar Türkçesiyle işlenmeye başlamıştır. Köydeki okulların hepsi devlet tarafından açılmamıştır, bir kısmı öğrencilerin aileleri tarafından kurulmuştur. Türkmen çocukları okula hevesle gitmişlerdir. Mesela 19 Mart 1897'de vali yardımcısı, bir Türkmen okuluna gelmiş, onların eğitim durumlarını denetlerken Türkmen çocuklarının okumaya karşı heves ve yeteneğini görmüş, hayretler içinde kalmıştır. Bu vali yardımcısı, Türkmen öğrencilerin kendisinde bıraktığı izlenimler hususunda şöyle demiştir: "Türkmen okuluna gelişim bende büyük bir tesir bıraktı. Yabani diye bilinen bir halkın çocuklarının tamamıyla doğru ve temiz bir Rusçayla metinleri mânâ ve telaffuzuna uygun biçimde ezberden okuduklarını ve karmaşık matematik problemlerini doğru çözdüklerini gördüğümde pek hayran kaldım".

Zamanla birbirine düşman olan halklar, aralarındaki din ve kültür farklılıklarını aşarak dostluk bağları geliştirmeye başlamışlardır. Mesela bir zamanlar Türkmenlere saldıran Kalmıkların bir kısmı Türkmenlerin arasına katılmış, akrabalık ilişkileri kurmuşlardır. Bir zamanlar Türkiye'ye kaçan Kalmıklar, Kuzey Kafkasya'ya dönüp geldikten sonra (1866 yılında) Türkmenlere katılıp şu anda "Gazılar" denilen büyük bir aşireti meydana getirmişlerdir.

Stavropol Türkmenlerinin etnik durumu hakkındaki kaynaklar, XVIII. yüzyılda 81 evli Kırgızın da bu Türkmenler arasına katıldığını yazmaktadır. Şimdi İğdir Türkmenlerinin bir aşireti sayılan bu aşiret, "Gırgızlar" olarak adlandırılmaktadır.

Türkmenler arasında kadınların sayısı erkeklere nazaran %20 daha azdır. Bu durum da Türkmenlerin başta Nogaylar ve Tatarlar olmak üzere diğer halklardan kadınlarla evlenmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu itibarla Türkmenler yukarıda söz edilen Kalmık ve Kırgızlar dışında Nogay ve Tatarlarla da akrabalık ilişkileri kurmuşlardır. Burada bulunan Türkmen aşiretleri ise Çovdurlar, Söyüncacılar ve İğdirlerdir. Az sayıda olmakla birlikte Yomut ve Salır Türkmen aşiretleri de vardır.

XIX. asrın sonlarında Kafkasya Türkmenlerinin belli bir kısmı geçimini sağlamak için yerleşik hayata yavaş yavaş geçmeye başlar ve birtakım küçük küçük Türkmen köyleri meydana gelmeye başlar. İlk olarak 1863 yılında Ulu Barhançak'ta 7-8 aileden ibaret ilk Türkmen köyü ortaya çıkar. Türkmenler bu köyü Başoba (Başağıl) şeklinde adlandırırılar. Yerleşik Türkmenlerin ilk, yani baş köyü olduğu için buraya hâlâ daha Başoba denmektedir.

Ama bu yurttaki zor hayat şartları ve bulaşıcı hastalıklar; 1917 Ekim Devrimi öncesinde bölgede ancak 18.000 Türkmenin kalmasına sebep olmuştur. Hatta bazı Türkmenler Rusların arasına katılıp Hıristiyanlığı bile seçmiştir. Tahminen XIX. asrın ilk yarısından itibaren Stavropol Türkmenleri arasında ticarî hayat da yayılmaya başlamıştır.

6 Kasım 1923 tarihinde idarenin kararı doğrultusunda

Türkmenlerin önceki oturdukları yerde, Stavropol bölgesinin kuzeydoğu kısmında bağımsız bir milli Türkmen bölgesi kurulur ve bu idareye birçok Rus köyüyle birlikte 14 Türkmen köyü de dahil edilir. Bölge halkının ekseriyeti Türkmendir. Stavropol bölgesinin İspolnitel (İcra) Komitesi ve diğer ilgili kuruluşlar Türkmenlerin kültürel yönden gelişmesine özel bir önem vermişlerdir. 18 Mayıs 1926'da Türkmen Bölge İspolnitel (İcra) Komitesi Prezidyumu'nun kabul ettiği kararda şöyle denmektedir: "Derslerin ana dilinde işlenmemesi sebebiyle Türkmen okullarında Türkmenistan ders kitaplarının esas alınarak ders verilmesi kesin bir şekilde kabul edilmelidir. Öğretmenleri eğitme işini de önemli saymak ve bunun için Türkmen öğretmenlerini Türkmenistan'a göndermek gerekir". Stavropol Türkmenleri ile Türkmenistan arasındaki ilişkiler sadece eğitim sistemi hususunda değil, ekonomik ve kültürel gelişmenin diğer yönlerinde de olmuştur. Neticede son yılların istatistik verileri Stavropol Türkmenlerinin durumlarının ve kültürel seviyelerinin yavaş yavaş iyileştiğini ortaya koymuştur. Mesela 1936 yılına kadar bölgedeki Türkmen nüfusu oranı %37'ye, okur yazar oranı ise %88'e ulaşmıştır. Türkmen bölgesi idaresinde 16 kolhoz ve Türkmen ve Edilbay adlarında iki büyük tarım işletmesi kurulmuştur. 1933 yılından itibaren Türkmence olarak Lenin Bayrağı adlı bir bölge gazetesi çıkmaya başlamıştır.

Şu anki Stavropol bölgesi idaresinde 20'ye yakın Türkmen köyü vardır. Bu Türkmen köylerinin adları şöyledir: Tomus Stavka, Çur, Maştakgulak, Sarıgamış (çoğunlukla bu köyün adı Çeñkey ya da Şarhalsun şeklinde kullanılır), Yañguy (Kulikovı-Kopani), Savan (Savan-Antusta), Edilbay, Başanta, Yusupgulak, Başağıl (Yukarı Barhançak), Damakağıl (Etekki Barhançak), Özeksvat, Deşikli, Celala, Gapgaç, Mirzavek, Mahmıtmekdep. Türkmen bölgesi bağımsız idarî bölge olarak 1956 yılına kadar devam etmiştir.

1956 yılında milli Türkmen bölgesinin ortadan kaldırılması, Türkmen kolhozlarının, solhozlarının ve köylerinin Blagodarnensk, İpatov, Arzgir, Petrovsk gibi dört Rus bölgesine dağıtılması, Neftekimski'deki Türkmenlerin ise daha

uzakta kopuk olarak yaşaması Türkmenlerin ilişkilerinin, kültürel ve ekonomik durumlarının zayıflamasına yol açtı. 1970 yılında Türkmen bölgesinin yeniden kurulması da eğitim sistemini tam anlamıyla millileştirmeye yetmedi.

Stavropol bölgesinin idaresindeki şimdiki Türkmen bölgesinin kolhozlarında ve solhozlarında kültürel dernekler, kulüpler ve kütüphaneler vardır. İlkokullarda dersler Türkmenistan'dan getirilen ders kitapları ve programlar çerçevesinde ana dilleriyle okutulmaktadır.

Stavropol Türkmenlerinin şu anda yaşadıkları evler kerpiçten inşa edilmiştir. Yemekler masada yenir. Evler halılarla bezenmiştir, ancak onları yere yayıp üstüne oturmazlar. Şu anda içmek, gapal, kürte, beşmet, dastar, çember, derlik gibi millî giyimler sadece düğünlerde giyilmektedir. Sevdikleri yemekler etli hamur, etli unaş, maylı (yağlı) unaş, etli çorba, baytal (kısarak) etinden kolbasa vs.'dir. Son yıllarda düğünlerde pilav da pişirilmektedir. Düğünler coşkulu şekilde geçer. Düğünlere ülkenin bütün Türkmenleri çağrılır. Yerli âşıklar (bahşılar) büyük itibar görürler. Düğün günü düğün sahibine yardım için yavluk yaydı adeti gereğince para toplanır.

Yaşlı erkeklerin, tıpkı Türkmenistan'daki gibi uzun Türkmen giyimleri var. Bu giyimlerin iki çeşidi, yani kış giyimi ve yaz giyimi çeşitleri vardır. Yaz giyimi incedir, sadece satenden ya da çitten astarı olur. Kış giyimi ise kalın olur, içine pamuk konarak dikilir. Giyimlerin yakaları diktir, bazen de beli büzgülü olur. Yaşlılar genellikle Nogaylarınkine benzer kalpaklar giyerler. Türkmenistan'da telpek denen kalpağa Stavropol Türkmenleri börük adı verirler. Börüklerin kendine has bir şekli vardır: Etekleri bağana denen kuzu derisiyle çevrelenir, daha sonra tepeye doğru sivrilir. Börüğün sivrilen yeri deri veya keçeden yapılmıştır. Börüğü yaşlı kadınlar da giyer, ancak onların giydiği börük "kunduzlu börük" olarak adlandırılır. Şu anda kunduzlu börüğe pek seyrek rastlanır. Kadınların gömlek ve elbiseleri Türkmenistan'daki gibi uzundur, bu elbiselerin yenleri de uzundur. Genç gelinlerin ve yaşlıca kadınların üzerlerine örttükleri

bürençekler genelde benzerdir, ancak gençlerin bürençeklerinin renkleri farklıdır. Onlar başlarına iki yağlık atarlar. İlk olarak çember denilen şeyi örtünürler. Çember örtünülünce kadınların sadece yüzü görünür, kalan tarafları çemberle örtülür. Çember göğüsten çeneye kadar olan kısmı da örter. Çemberden sonra yine başa dastar örtülür. Dastarın ve çemberin kenarı küçük zincir veya inci dizileri ile örtülür. Düğünlerde bütün kadınlar millî kıyafetlerini giyerler. İyice yaşlanmış kadınlar çemberden sonra başlarına kunduzlu börük giyerler ve kunduzlu börüğün üzerine de dastar atarlar.

Stavropol Türkmenleri kendilerini Söyünhan boyundan (kendileri Seyinhan diye söylerler) kabul ederler. Onların her birinin damgası vardır. Meselâ Çovdurların ortak damgasının adı "çağarak"tır. Çovdurlar, İğdirler ve Söyüncacılar kendi içlerinde de birkaç küçük kola bölünür. Meselâ Söyünhan boyunun Çovdur uruğunun altı asıl kolu vardır: 1) Galım (Aggalım, Garagalım); 2) Sevi; 3) Sokı; 4) Alacabaş (Alacabaş, Tüver); 5) Et (Et Çoralar); 6) Çakçak (Höveşşeli, Savarcalı). Söyünhan boyunun İğdir uruğunun esas olarak dokuz kolu olup bunların her birinin hayvanlarına vurdukları özel damgaları vardır. Gazayaklı'nın Hıdırili, Salırgazan, Orsut ve Yakup adlarında küçük aşiretleri vardır. Yagşihoca'nın Hocamseyit; Goludağlı'nın Firene ve Kanavseyitler; Tever'in ise Cümekeyler, Çüykeller, Çerikler ve Kahrımanlar adlarında küçük aşiretleri bulunmaktadır.

Stavropol Türkmenlerinin dili ve şivesi bazı fonetik, gramer ve kelime hazinesi farklılıkları dışında günümüz Türkmen dilinden pek farklı değildir. Onların şivesi günümüz Türkmenistan Çovdurlarının şivesine benzemektedir. Bu şivede genel Türkmen dilinin gramer kuralları ve temel kelime hazinesi tam olarak korunmaktadır. Farklılıklar şivelerinin söz diziminde kendini göstermektedir. Şivede Tatar ve Nogay Türkçesine mahsus kelimeler ile az da olsa Rus ve Kalmık dillerinden girmiş sözler bulunmaktadır. Bu dil özellikleri, Stavropol Türkmenlerinin yüzlerce yıldır bu halklarla birlikte yaşama ve ilişkide bulunmanın neticesidir.

1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin

yıkılmasından sonra bölgedeki Türkmenler, Rusya Cumhuriyeti sınırları içinde kalmıştır.

1991 yılında bağımsız Türkmenistan'ın Aşgabat şehrinde Dünya Türkmenleri İnsanî Birliği'nin kurulması ve bu birliğin göreve başlamasından sonra Kafkasya'da da Türkmenlere hitap eden "Vatan" cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet Türkmen halkının tarihini, kültürünü ve aralarındaki ilişkileri inceleme ve bunları dünyaya yayma hususunda pek çok iş yapmıştır. Stavropol Türkmenlerinin "Güneş" adlı gazetesi de bu doğrultuda yayın yapıyor olup Stavropol Türkmenlerinin tarihi, kültürü, folkloru, etnografyası ile ilgili haberler vermektedir. Türkmen bölgesinde asıl olarak çevre halk için yayımlanan Rastsvet adlı Rusça gazetenin önemini de belirtmek gerekir.

Şu anda Stavropol Türkmenlerinin bir kısmı sadece ülkenin şehirlerinde değil, Volgograd ve Aşgabat gibi diğer kültür ve sanat merkezlerinde de yüksek tahsil görmektedirler.

2. Kafkasya Türkmenlerinin Folkloru ve Edebiyatı

Türkmenistan Türkmenleriyle Kafkasya Türkmenleri arasındaki farklılıklar, coğrafyanın sebep olduğu farklılıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Stavropol Türkmenlerinin Kuzey Kafkasya'ya geldikten sonra ilişkide buldukları Nogay, Kalmuk, Tatar ve Kumuklardan etkilenmeleri bu sonucu doğurmuştur. Bir başka husus ise tarihî şartlar gereği son yıllara kadar konar-göçer hayat yaşayan Stavropol Türkmenlerinin sözlü edebiyatının zengin oluşu karşısında yazılı edebiyatının gelişmemiş olmasıdır.

Asrımızın başlarında bazı Rus bilim adamları Stavropol Türkmenlerinin kültür, dil ve edebiyatları üzerinde derleme ve incelemeler yapmışlardır. Bunlar arasında S. V. Farforovski (Truhmeni stavropolskoy Gubernii, İzvestiya Obtsestva Archeologov, İstorii i Etnografii pri Kazanskom Universitete, c. 27 (3), Kazan 1911, s. 181-220), A. A. Volodin (Truhmenskaya Step' i Truhmen, Sbornik Materialov dlya Opisaniya Mestnostey i Plemeni Kavkaza, 38, Tiflis 1908) ve A.

N. Samoyloviç (Sredi Stavropolskih Turkmenov i Nogaytsev i u Krımskih Tatar (Otçet o Komandirovke v 1912 g), İzvestiya Russkogo Komiteta dlya İzuçeniya Sredney i Vostoçnoy Azii v İstoriçeskom, Arheologiçeskom, Lingvistiçeskom i Etnografiçeskom Otnoşeniyah, II (2), Petersburg 1913) gibi önemli isimler vardır. Bu araştırmacılar Stavropol Türkmen bağşılıklarından derledikleri şiir ve hikâyeleri Rusçaya tercüme ederek yayımlamışlardır.

A. Halk Edebiyatı

Günümüzden üç asır önce Türkmenistan'ın Mangışlak, Garabogaz ve Balkan bölgelerinden Kuzey Kafkasya'ya göç eden Stavropol Türkmenleri, Türkmen halkının o devre kadar yaratılmış bütün folklor zenginliğini kendileriyle birlikte götürmüşlerdir. Türkmenler arasında destanlar, halk hikâyeleri (dessanlar), masallar (ertekiler), rivayetler, atasözleri (nakıllar), bilmeceler (matallar), türküler (aydımlar), tekerlemeler (sanavaçlar) gibi anonim halk edebiyatı ürünleri çok yaygındır.

Göroglı, Sayatlı Hemra, Şasenem-Garıp, Gül-Bilbil, Zöhre-Tahır, Leyli-Mecnun, Şa İsmayıl, Dövletyar gibi destan ve halk hikâyeleri Stavropol Türkmenleri arasında bilinmektedir. Şasenem- Garıp, Sayatlı Hemra, Zöhre-Tahır destanları, Stavropol Türkmenlerinin eski yurtlarından getirdikleri destanlardandır.

Hüyrlukga-Hemra destanı ise sonradan öğrenilmiştir. Bunun için olsa gerek Stavropol Türkmenleri, Sayatlı Hemra hikâyesini "Türkmen Hemrası" diye adlandırmaktadırlar. Stavropollu Bekmuhammet Töleknazar, 1947 yılında Göroglı'nın "Kempir" kolunun bir varyantını eski el yazmalarının birinden alıp Türkmenistan İlimler Akademisi'nin El Yazmaları Fondu'na vermiştir. 650 nolu dosyada saklanan bu varyantın başında şöyle bir kayıt vardır: "Zerifhan Abdilla Bağşı oğlu, ol Muhammet Bağşı oğlu, bu Bendimemmet Bağşı oğlu, ol Yazı Bağşı oğlu..." Bağşılığın meslek edinen bu sülalenin en sonuncusu Zerifhan, 1910 yılında ölmüştür. Göroglı dessanının konusu

Türkmenistan'daki Göroğlu ile aynıdır, ancak Stavropol Türkmenlerinde kahramanların bazılarının adları ve karakterleri değişmiştir. Diğer hikâyeler de yeni coğrafî ve tarihî şartların etkisinde değişmeye ve varyantlaşmaya uğramakla birlikte pek farklılık göstermemektedir. Mesela Tahir-Zöhre hikâyesi, diğer varyantlardan pek farklı değildir. 400 mısralık bir şiir kısmı olan bu hikâyede, farklı olarak Karaçomak adındaki olumsuz tip yer almamaktadır. Tahir ile Zühre hikâyesinin Stavropol varyantı, bir çok yönüyle Azerbaycan varyantına daha yakın görünmektedir. Ancak şiirlerin hece sayısında bir farklılık gözlenmektedir. Stavropol Türkmen hikâyelerinde yer alan şiirler genellikle 8'li veya 11'li hece ölçüsüyle söylenmiştir ve anonimdir. Türkmenistan'daki hikâyelerde, özellikle Zelili, Mollanepes gibi şairlerin tasnif ve telif ettiği "dessan"larda ise klasik edebiyatın da tesiriyle şiirlerin şekil bakımından daha çeşitlilik gösterdiği dikkati çekmektedir. Bunun en önemli sebebi Stavropol Türkmenlerinde klasik ve yazılı edebiyatın gelişmemesi, dolayısıyla sözlü edebiyatın bu tür etkilerden uzak kalışı olsa gerektir.

Stavropol Türkmenleri, Orta Asya Türkmenlerinin büyük şairi "Magtımğulı" hakkında bir halk hikâyesi tasnif etmişlerdir. Türkmenistan'daki Türkmenler için Köroğlu, Dövletyar, Şahsenem-Garip, Sayatlı Hemra ve Mahtumkulu'nun ne kadar önemi ve değeri varsa Stavropol Türkmenleri için de o kadar önemi vardır. Stavropol Türkmenleri düğün, eğlence, toplantı ve meclislerinde bu hikâyeleri anlatır eğlenirler. Köroğlu ve Mahtumkulu hakkındaki hikâyeleri düğünlerde destan olarak anlatmaktadırlar. Stavropol ülkesinde bu hikâyeleri anlatan meşhur Baldan Bağşı ile Nazar Bağşı'yı bilmeyen hemen hemen hiçbir Türkmen yoktur. Türkmen bağşıları destan anlatırken nazım kısımları "saz" dedikleri ezgilerin eşliğinde söylerler. Bu havalar, destanın etkisini artıran ve ustalık isteyen bir sanattır. Destanların içindeki hangi şiirlerin hangi havayla okunacağı gelenekte belirlenmiştir ve usta-çırak ilişkisi içinde bağşı bunu bilmektedir. Aşağıda örneklediğimiz metinlerde bu havanın belirlendiği görülmektedir: "Şu gızlarda

Şasenem tarıpınm münde biri bar bolsa men alayın diyip, Garıp 'Ogulcan' saz bilen bir gazal aytdı", "Aşıklık bu az dünyeniñ zovkudur, Tahır can diyip, 'yar-yar' saz bilen Zöhre bir gazal aydar."

Türkmenistan Türkmenlerinde fıkra tipleri olarak Ependi, Miralışır, Soltansöyün şeklinde karşımıza çıkarken Stavropol Türkmenlerinde bu tiplerin yerlerini Hoca (Nasrettin Hoca), Yigrence Seçen, Canbek Han almıştır. Ancak tiplerin adları değişse de fıkra metinleri ve motifleri ortaktır.

Türkmencede "Hüvdü" terimiyle karşılanan ninniler de Stavropol Türkmenleri arasında çok yaygındır. Ninniler basit sözler üzerine bina edilmiş ve tıpkı Türkmenistan'daki gibi çocuğun geleceği için hayır dua ve iyi dileklerle çocuğa duyulan sevginin en üst seviyeye çıkarılmış şeklidir.

"Sanavaç" terimiyle karşılanan tekerlemeler/sayışmacalar, anonim halk nazmının özel bir türü olarak Stavropol Türkmenleri arasında da yaşamaktadır ve pek çok yönleriyle Türkmenistan sanavaçlarıyla benzerdir.

Stavropol Türkmenleri türkü karşılığı olarak "aydım" kelimesini kullanmaktadırlar. Bu Türkmenler arasında yaşayan türkülerde ata yurtlarından izler taşıyan mısralara rastlandığı gibi yeni yurtlarının güzellikleri de tasvir edilmektedir. Mesela aşağıdaki türkülerde geçen Mangışlak ve Balkan adları onların eski yurtlarındaki yer adlarıdır.

"Horcunm Mangışlı halı,
Dünyeye sıgmaz mısalı,
Haybatm Göroglı yalı,
Bu yağşılık galmaz yerde."
"Hörele gubam hörele,
Örüşm Balkan Dagıdır"

Türkmenlerin at sevgisi Stavropol'dan derlenmiş türkülerde de gözlenmektedir:

"Can sakar at, mal sakar at,
Dag aşanda bellenersiñ.
Garañhda algır ursam,

Sapa turup sallanarsm.

Gayçı gulak nazik biliñ,
Söhbeti sen biziñ iliñ,
Gök meydanlı uzun yılm,
Otun otlap yallanarsm.

Nedir oğlu hat iberdi,
Seni almakdadır derdi,
Mün tümen bahanı berdi,
Onı eşitsen hallanarsın.

Berdi oğlu Berdi at bilen,
Üstün yapar her zat bilen,
Bili yogın güyçli at bilen,
Duşun alsa yellenersin.”

“Daglar”, “Gal indi” ve “Mekan” gibi türküler ise Kuzey Kafkasya'daki tabiat güzellikleri üzerine söylenmiş türkülerdir. Ayrıca “Menzer”, “Görüldi” “Aman mı” ve “Narıdır narı” gibi türküler de aşk konusunu işlemektedir. Yine kahramanlık konulu türküler de Stavropol Türkmenleri arasında yaygındır. “Dedem” ve “Habar ber” şiirleri savaşa gidip dönmemiş kişilerin ardından söylenmişlerdir.

Türküler, Türkmenlerin “saz” adını verdiği özel havalarla okunur. Bu havaların bir kısmı genel Türkmen makamlarıyla aynıyken bazıları Stavropol Türkmenlerine özgüdür. Stavropol Türkmenlerinin bağşılarının ifadesine göre eski yurtlarında “ulı sazlar” denilen on iki çeşit havaları varmış. Ancak bunların bir kısmı unutulmuş, bir kısım havalar ise sonradan eklenmiştir. Stavropol Türkmenleri arasında tespit edilen ve gerek “aydım”larda, gerekse “dessan”ların şiirlerinde makam olarak kullanılan belli başlı havalar şunlardır: Abdal Yusup, Adnabay, Ajdarhan (Astrahan), Ak Bilek, Ak Ölen, Aksakal, Altıgız, Amandövlet, Aşdırahan Papay, Atam Ölen, Atgaçıran, Ayçırak, Babagambar Pirev, Balım, Beşleme, Beşlemenin Zıbirdığı, Bota, Boy-boy, Boztorgay, Çızık, Dagaşan, Dan Sazı, Ertogan, Garabaglı, Gelendik, Hacı

Aman, Hacıgulsalman, Hacımuhammet, Hamıt Hacı, Hekim Saz, İlgaş, İsa bağşı, İşbay, Kenizek, Kiçkey Yazmemmet, Köçebağlı, Körseyit, Köşek Aldıran, Men Gurban, Muhannes Pirev, Mukam, Novayı, Oğulhan, Orazniyaz, Ödeniyaz, Ötken Yaz, Sıra perde, Sonsuz, Şirvana, Teynus, Ülken Yazmemmet, Yar-yar, Yaş Oğlan, Yazı, Yazmemmet, Yekemölen, Yolaşan, Yomut Pirev. Bu havaların bir kısmı adından belli olabileceği gibi bağşının mahlasını taşımaktadır. Tıpkı Anadolu'da Karacaoğlan, Kerem, Kesik Kerem gibi şairinin ve bestecisinin adını taşıyan havalar olduğu gibi Stavropol Türkmenleri arasında da bağşısının adını taşıyan havalar vardır. Bunlardan İşay gibi bazıları ise Stavropol'da bile yaşamamıştır. İşay, Daşhovuz ve Horezm bölgelerinde, yani Türkmenistan'da yaşamış bir bağşı olmasına rağmen adına bağlı hava Stavropol'a kadar yayılmıştır. Aynı şekilde Yazmemmet saz, Körseyit, Yazı saz, İsa Bağşının sazı, Orazniyaz gibi havalar da bağşının adıyla anılan havalardır. Bazı havalar ise tarihi gerçeklerin anlatıldığı rivayetlere dayanır. Bu hususta Baba Veliyev'in Stavropol'un Neftekumskiy ilçesine bağlı Dalgat köyünde Bayga (Baygeldi) Bağşı'dan derlediği bir rivayeti aktarmak istiyoruz. Bir gün Kalmıklar, Mangışlak Türkmenlerinin üzerine saldırırlar. Erkekler balık avlamak üzere denizde buldukları için deniz kenarındaki bu Türkmen köyünü yağmalarlar. Köyde kalan erkekleri öldürürler, mallarını talan ederler, hayvanlarını ise iki atlının önüne katıp Ural'a doğru yollarlar. Esas amaçları buradaki Türkmenleri idareleri altına almak olduğu için de denizden dönecek erkekleri beklemeye başlarlar. Kalmıkların başı, Türkmen kadınlarını kızlarını toplayıp;

“Siz denize gidenlerinizi nasıl karşıladınız?” diye sorar. Genç oğlanlarından biri heyecanla;

“Hepimiz dışarı çıkardık, Amandövlet Bağşı ise şu taşın üstüne çıkıp saz çalardı.” der.

Kalmıklar yetmiş yaşındaki Amandövlet Bağşı'yı evinden çıkarıp o taşın üstüne oturturlar ve ona saz çalmasını emrederler. Kadınları çocukları da dışarı çıkarırlar ve kendileri evlere

gizlenirler. Bu sırada denize açılanların kayıkları kenara yaklaşmaya başlar. Görünüşe göre değişik bir şey yoktur. Ancak Amandövlet Bağşı'nın sazının havası eskisi gibi değildir. Kürek çekmeyi bırakıp Amandövlet Bağşı'nın çaldığı türküleri dinlemeye başlarlar. Bu türkülerden "obanın erkekleri kırıldı, malları yağmalandı, düşman sizin gelişinizi bekliyor, pusuya yattılar, çok kalabalıklar, canınızı kurtarın" anlamını çıkarırlar. Bunun üzerine kayıkları geri çevirip denizde gözden kaybolurlar. Kalmıklar ise denizdekilerin durumdan nasıl haberdar olduklarını bir türlü anlayamazlar. Balıkçılar, başka bir Türkmen köyüne gidip durumu haber verirler. Çok kısa zamanda iki yüz seçme atlı, Kalmıkların bastığı obaya yönelirler ve bütün Kalmıkları kırarlar, mallarını geri alırlar. O gün Amandövlet Bağşı'nın çaldığı havaya da "Gırıldı" adı takılır ve bu hava günümüze kadar ulaşır.

Stavropol Türkmenleri, bütün Türkmenler gibi masala "erteki" demektedirler. Stavropol Türkmenlerinin masalları "Erteki erteki zamanda, eşegi börten zamanda, turna turgavul zamanda, gaz garavul zamanda, gara torgay gazı zamanda, boz torgay molla zamanda, bir bar bar eke, bir yok bar eke. Bar, pıgamber eke, yok şeytan eke. Bir garrı patışa bar eke..." şeklindeki tekerlemeyle başlar. Daha sonra masal anlatılmaya geçilir. Yavıldırık masalı Stavropol Türkmenleri arasında çok anlatılmaktadır. A.N.Samoyloviç, Stavropol Türkmenleri arasından "Kırk yalan" adlı bir masal derlemiş ve yayımlamıştır. Samoyloviç bu masal için şöyle der: "Kırım ile Yenisey arasında oturan bütün Türk halkları arasında belli olan bu masalı İslâm'dan önceki devre ait olarak saymak gerekir".

Kafkasya Türkmenleri, atasözü karşılığı olarak "nakıl" kavramını kullanırlar. Çok zengin bir "nakıl" hazinesine sahip olan Kafkasya Türkmenlerinin atasözlerine birkaç örnek vermek isteriz: "İt hüyrer, kerven geçer", "İl agzına elli arçın bez yetmez.", "Hayvan ısgaşa ısgaşa, adam sözleşse sözleşse", "Yakma bişersin, gazma düşersin" vb.

Lokman Hekim'le ilgili efsaneler bütün Türk dünyasında olduğu gibi Stavropol Türkmenleri arasında da yaygın olarak

anlatılmaktadır.

B. Bagşılar ve Şairler

Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin halk şâirleriyle ilgili bilgilere geçmeden önce ortak Türkmen bagşılarının ve eserlerinin burada yaşamaya devam ettiğini belirtmemiz gerekir. Stavropol Türkmen bagşıları Köroğlu'nun, Mahtumkulu'nun şiirlerini halen "aydım" (türkü) şeklinde söylemektedirler. Bu bagşılar düğünlerde "dessan" (halk hikâyesi) anlatma geleneğini de sürdürmektedirler. Bu dessanlar arasında özellikle Göroğlu, Dövletyar, Sayatlı-Hemra, Terekemeli Hemra, Aşık Garıp, Magtımgulı, Abdırahman, Bendimemmet, Garacaoglan gibi bütün Türk dünyasında tanınan bilinen hikâyeler yer almaktadır. Bagşı, düğün ahalisinin isteği üzerine bu destanlardan birisini anlatmaya başlar. Genel Türkmen bagşılıyla Stavropol bagşılarının sanatlarını icrasında en temel farklılık, Stavropol bagşılarının yanında "gıcakçı" (kemençeci) olmamasıdır. Genel olarak Stavropol Türkmenlerinde gıcak yoktur. Bagşılar "dutar" çalarlar. Dutarlar ise bağırsaktan yapılmış iki telli olup Kazak Türklerinininkine benzemektedir. Dutarların perde sayısı sekizdir, yani geleneksel Türkmen dutarının perde sayısı kadardır. Oysa şu anda Türkmenistan'daki dutarların on üç perdesi vardır, çünkü "Novayı" adı verilen beş perde sonradan eklenmiştir. Stavropol Türkmen bagşıları türkü çalıp söylerlerken gırtlak nağmelerini daha çok kullanırlar. Destan anlatılırken manzum kısımlar "aydım", yani dutarla çalınarak ve özel ezgisiyle söylenir. Nesir kısımlar ise dutarsız, yani sözle anlatılır. Eski bagşılar hikâyeleri anlatırken Arap harfli defterlerine bakma gereği de duyarlarmış. Böylece çalıp söyleme faslı sabaha kadar sürermiş. Türkmen bagşılık geleneğinde dutarın özel bir yeri vardır.

Stavropol Türkmen bagşıları ve şairleri, bütün Türk dünyasında olduğu gibi hecenin 7, 8 ve 11 'li kalıplarıyla şiir söylemektedirler. Bu şiirler genelde dörtlük, bazen de çok

seyrek olarak beşlik (muhammes) nazım birimiyle şekillenmişlerdir. Daha asrın başında bölgede derleme yapan Samoyloviç, bu hususa dikkat çekmiştir.

Stavropol Türkmen bagışı ve şairlerine geçmeden önce bütün Türkmenler tarafından sevilip sayılan Mahtumkulu'nun Stavropol Türkmenleri arasındaki yerine değinmek gerekiyor. Mahtumkulu'nun dünyaya gelişinden önce Kuzey Kafkasya'ya göç eden Stavropol Türkmenleri, buna rağmen Mahtumkulu'nu çok sevip saymaktadırlar. Hemen herkes Mahtumkulu'ndan ezbere şiirler okuyabilmektedir. Bunu fark eden V. V. Barthold 1929'da yazdığı eserinde "... Göklen aşiretinden olan Mahtumkulu adındaki şair, bütün Türkmenler için, dolayısıyla Stavropol Türkmenleri için millî şair olmuştur" demiştir. Stavropol Türkmenleri arasında derlemeler yapan Samoyloviç de Mahtumkulu'nun şiirlerinden bazılarını ve türkü haline gelmiş olanlarını Stavropol Türkmenleri arasında derlemiştir. Stavropol Türkmen bagışları Mahtumkulu hakkındaki rivayetleri toplamışlar ve "Bagtımgulı" adını verdikleri bir "dessan" tasnif etmişlerdir. Bu "dessan" düşünlerde Göroglı, Aşık Garıp, Dövletyar gibi destanlarla birlikte anlatılmaktadır. Sapar Kürenov, "Bagtımgulı" hikâyesini Edilbay köyünde Baldan Bagışı'dan derlemiştir. Ancak hikâye daha önce Nuruş Bagışı, Cumalı Bagışı, Körseyit Bagışı, Gurbanpapes Bagışı, Oranyaz Bagışı, Ablemin Bagışı, Abdılhekim Bagışı, Sagandık Bagışı gibi şairler tarafından anlatılmaktaymış. Şu anda bu geleneği Baldan Bagışı, Nazar Bagışı, Muhammet Hanafı, Köçek Bagışı ve Durdı Bagışı sürdürmektedir. Mahtumkulu'nun Stavropol Türkmenleri arasında derlenen şiirleri de Türkmenistan'da derlenip yayımlananlardan bazı farklılıklar göstermektedir. Bazı şiirleri ise Türkmenistan'da yayımlanan kaynaklarda yer almamaktadır. Mesela "Göze Mıhmandır" başlıklı şiirin Türkmenistan neşri yedi dörtlükten oluşmaktadır ve aşağıdaki dörtlük yer almamaktadır:

"Baglatma şeytana barmagın, golun,
Yok diyme gardaşa, her ne ber barın,
Dövletin alnında, açılar yolun,

Şat olsa gardaşın, yaza mıhmandır.”

Bu şekilde farklı dörtlükler yanında varyant sayabileceğimiz söyleyiş farklılıkları da vardır. Aynı şiirin son dörtlüğündeki “Magtımgulı aydar iller özümde” mısrası Stavropol Türkmenleri arasında “Bagtımgulı yalan yokdur sözümde” şeklini almıştır. Bu tür farklılıkları Mahtumkulu'nun pek çok şiirinde görmek mümkündür. Bazı şiirler ise Türkmenistan Türkmenlerinde hiç görülmemektedir.

Mahtumkulu'nun bazı şiirlerinin doğuşu hakkında ise rivayetler anlatılmaktadır. Meselâ “Bilmezmiñ” adlı şiiri hakkında anlatılan rivayet şöyledir: Bir gün Mahtumkulu'nun hocası Selim Hoca dünyevî bir mesele hakkında bir şeyler yazdırmak ister ve Mahtumkulu'nun eline kalem kâğıt verir. Ancak daha sonra ne yazdıracağını unutur ve düşünmeye başlar. Bunun üzerine Mahtumkulu, “Hocam, ben kendi hatırıma gelen şeyleri yazayım” der ve “Bilmezmiñ” başlıklı şiirini söyler. Bu şiirin aşağıdaki dörtlüğü de Stavropol Türkmenlerine özgüdür:

“Suvdan gana dönderip can beruban inderdi,
Hak Yaradan Biribar bizi dünyé gönderdi,
Nur hudayet hulkumıza saddı bizi güldürdi,
Dokuz ay dokuz sagat enemizi emdirdi,
Panı dünyé gızıkdırıp aldırđığım bilmezmiñ.”

Mahtumkulu'nun Stavropol Türkmenleri arasında bu derecede meşhur olup tanınması onu Stavropol'da doğmuş büyümüş bir Türkmen şairi mesabesine getirmiştir. Bu açıdan Stavropol Türkmen bagşılık geleneğinde Mahtumkulu'nun tesiri oldukça fazladır.

1960 yılına kadar Edilbay köyünde yaşayan Baldan Bagşı, Stavropol Türkmen bagşılarının “üstad”ı olan bir bagşıdır. Halk arasında büyük bir hürmet ve itibara sahip olan Baldan Bagşı, uzak köylerde yapılan düğünlere çağrılır ve götürülürmüş. Özellikle Mahtumkulu'nun biyogafik rivayetleri üzerine kurulu “Bagtımgulı” hikâyesini anlatmasıyla meşhurdur. Çur köyünde yaşayan Muhammet Hanafı Bagşı, Prof. Dr. Sapar Kürenow'un kendisinden bir çok ezgi ve türkü kaydettiği bir

bagşıdır. Ayrıca Çur köyünde yaşayan Nazar Bagşı, Sarıgamış köyünde yaşayan Durdı Bagşı, Gapgaç köyünden Muhay Bagşı, Dalgat köyünden Bekey (Bekmuhammet) Bagşı ve Savan köyünde yaşayan Köçek Bagşı gibi başka bagşılar da vardır.

Stavropol Türkmenleri arasında en tanınmış şairler Zarmuhammet (Zarkey), Halmuhammet (Halkey) (XIX. yy.), Bazar, Orazhacı, Memmetdurdı, Hocay, Bendimemmet (XVIII. yy.) ve Humar'dır. Bu şairlerin edebî anlayışları ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak Bazar, Orazhacı ve Halkey'in bazı şiirleri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu şairler Türkmen "bagşı"lık geleneğine bağlıdırlar ve irticalen şiir söylemektedirler. Bu açıdan ele aldıkları konular, belirli şahıslara övgü ve yergi gibi dar alanlarda sınırlı kalmıştır. Bu şairlerden Zarmuhammet'in (Zarkey'in) dört şiiri, araştırmacı A.N.Samoyloviç tarafından 1912 yılında kendi ağzından derlenmiş ve yayımlanmıştır. A.N.Samoyloviç, bu şairleri gelenek bakımından Marılı Kör Molla'ya benzetmektedir. Bunlar çoğunlukla övgü karakterli şiirler söylemişlerdir. Bu şiirlerde, övülen adamın ve ailesinin özellikleri vafedilir, son bentte ise bahşış istenir. Halmuhammet'in "Pirekey" başlıklı ve "Siziñki" redifli şiirleri bu türün güzel örnekleridir. Şair Halkey'in (Halmuhammet'in) şiirleri genellikle belirli şahıslara ithaf edilmiş şiirlerdir. Mesela onun "Pirekey" adındaki şiiri, Pirekey adındaki bir şahsa ve ailesine ithaf edilmiştir. Sapar Kürenov, bu şiiri ithaf edilen kişinin, yani Pirekey Abdilla'nın (1884 doğumlu, Çur köylü) kendi ağzından derlemiştir. Ama aynı şair, hiciv türünde eserler de söyleyebilmektedir. Mesela bir ağanın yazın sıcağında kuyu kazdırmak için halka zulmettiği zaman yazdığı şiirde;

"Adm seniñ Musahacı,
Başmda pıgammer téci,
Garıplarm ganı acı,
Dadaverme, dadaverme.
Çölden çıkcağ guman suvdur,
Alla berse günde gudur, (gudra)

Garıpların ganı uvdur, (avidir)
Dadaverme, dadaverme.”

diyerek onu tenkit etmektedir.

Bazar adındaki şairle ilgili olarak Sapar Kürenov'un Yusupgulak köyü ihtiyarlarından İslamaga'dan derlediği bilgiler ise son derece sınırlıdır: Buna göre Şam adlı bir adamın Habıp adındaki oğlu Dağıstan'a okumaya gitmiş. Habıp, birkaç ay Dağıstan'da okumuş, ancak anası babası onu görmek istemişler ve bir telgraf çekerek köye dönmesini istemişler. Habıp, köyüne dönmüş. Şair Bazar, Habıp'ın köye dönüş haberini annesine “Ay indi gözü^ ay indi” kavuştaklı bir şiirle müjdelemiş. Habıp'ın annesi Totay Han ile babası Şam, şaire müjdesi karşılığında bir tay vermeyi vaat etmişler. Ancak aradan iki yıl geçmesine rağmen tay verilmeyince şair Bazar bu defa “Bolyar hanım, zıyanı yok” kavuştaklı bir başka şiir söylemiştir.

İkinci kısım şairler arasında ise Bendimemmet'i sayabiliriz. O, Magtıngulı gibi sosyal konulara da değinmekte, didaktik eserler verebilmektedir.

“Yigidiñ golunda malı bolmasa,
Deñinden kem bolup derde galar hov,
Zümerret, yakutı dolı bolmasa,
Utdurıp sadrancın ferde galar hov.”
“Bir nékese övüt sözün sözlese^
Sözün zaya bolup yerde galar hov.”
“Namarda sır berme dost boldum diyip”

gibi mısralar Bendimemmet'in didaktik tavrını ortaya koymaktadır. Orazhacı'nın “Kavkaz Türkmenleri” adlı şiiri de konu bakımından gelenekten farklılık göstermektedir.

C. Modern Edebiyat

Ekim Devrimi sonrasında bütün Sovyet topluluklarında olduğu gibi Stavropol Türkmenleri arasında da ideolojik karakterli edebiyat eserleri verilmiştir. Günümüz şairlerinden

Hacımuhammedov Gurban ile Cumanıyazov Murtaza da önemli isimlerdendir. Hacımuhammedov Gurban 1894 yılında doğmuştur. Sapar Kürenov, bu şairlerle 1957-1958 yıllarında, yaşlılıklarında karşılaşmıştır. Sarıgamış köyünde öğretmenlik yapan Hacımuhammet Gurban'ın dağlarla karşılıklı konuştuğu 14 hanelik bir şiiri vardır. Bu şiir "Nire barayın" ve "Nire bararsııı" ayaklıdır. 1926 yılında Hacınazar Cumanıyazov ile Serdar Arifullin'in Türkmen dilinde yazdıkları "Gız Berüv" draması müstakil bir kitapçık olarak neşredilmiştir. Bu eserde, kızların satılmasına, yani başlık parasına karşı çıkılmaktadır. Bu Türkmenler arasında Murtaza Cumanıyazov'un "Zalım Kazı" adında dört perdelik bir tiyatro eseri de vardır. Bu eserde tefecilik yapan bir kadının kötü niyetleri anlatılmaktadır. Kadı, 65 yaşında olmasına rağmen 24 yaşındaki Nesipli adındaki bir kıza âşık olur. Yanında çalıştığı halde hakkını alamayan Genci, Nesipli ve Totay adındaki üç kişi, hazırladıkları plan gereği kadını maskara ederler.

Bu eserde kadı tipiyle hem eski medeniyetin, hem de üst sınıfın mensubu bir tip tenkit edilmektedir. Şairin pek çok şiiri kasaba gazetesinde yayımlanmıştır. Onun "Hoş Geler" ve "Partizan" adlı eserleri de meşhurdur. "Hoş Geler" şiiri II. Dünya Savaşı sırasında Kafkas Türkmenlerinin yaşadıkları yerleri tasvir ederek Almanlara karşı mücadele etme gereğini anlatan ideolojik bir şiirdir. Onun "Partizan" şiiri ise Stavropol'un işgalden kurtuluşunun 15. yılı dolayısıyla "partizan"ların önemini anlatan bir şiirdir.

Prof. Dr. Ali DUYMAZ,
Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi/Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 20 Sayfa: 539-548

■ Kaynaklar:

- ◆ Shirin Akiner, Sovyet Müslümanları, Türkçesi: Tufan Buzpınar-Ahmet Mutu, İstanbul 1995.
- ◆ Dünyé Türkmenleri (Dolı Takıklandıık İlmı Maglumatlar), Aşgabat 1994.

- ◆ Sapar Kürenov; “Demirgazık Kavkaz Oğuzları-Türkmenleri (Gısgaça Tarıhı, Medeniyeti, Dili)”, TÖMER Dil Dergisi, 19, Mayıs 1994, 93-102.
- ◆ Sapar Kürenov; Türkçe Açıklamalarla Türkmen Atasözleri ve Bilmeceleri, (Aktaran: Muhittin Gümüş), Ankara 1995.
- ◆ Sapar Kürenov; Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri (Çovdurlar, İğdirler, Söyüncacılar), (Aktaran: Ali Duymaz), İstanbul 1997 (2.b.), (1 b. 1995).
- ◆ Baba Veliyev-C. İlyasov; Stavropol Türkmenlerinin Nakılları, Aşgabat 1982.
- ◆ Baba Veliyev; Stavropol Türkmenlerinin Dessanları, Aşgabat 1980.
- ◆ Baba Veliyev; Türkmen Halk Poeziyası, Aşgabat 1983. Taryhy makalalar